

ІСТОРІЯ ОДНОГО ПОХОРОНУ

Марфа померла в сільській лікарні в четвер, коли на землю опускалися сутінки і навпроти в хатах уже засвітили вікна. Усього якихось шість днів вона не дожила до своїх семидесяти восьми.

Здавалося, у такому віці померати не так уже й прикро, скоріше, так і належить відходити людям. Хоча, коли ти самотній, а Марфа була якраз такою, смерть сприймається з жалем, а душу пробирає якийсь тяжкий смуток. Інша річ, коли помирає хтось сімейний. Тут біля нього і рідних, і друзів, і стільки турботи, розгубленої метушні, здається, кожен ладен віддати усе, що має. У такому доброзичливому оточенні й померати не тяжко. У всякому разі Марфі дуже хотілось померти саме так. Вона давно була готова залишити цей світ. І, оскільки попереду, крім смерті, їй більше нічого особливого не чекало, Марфа думала про останній день, як про щось хороше, спокійне й благе. Їй чомусь завжди уявлявся теплий сонячний день. Її хата вибілена білим, як молоко, вапном, укритий свіжою, злегка підпеченою сонцем соломною дах, біля ганку в пилюці хлюпочуться горобці, вона лежить у світлій труні з білою гаптованою мережкою по краях, на ній таке ж накрохмалене вбрання, а навкруг багато-багато людей, зійшлося майже все село і у всіх у них на очах сльози. Але що вдієш - кому як на роду написано.

А на роду у Марфи було написано інше. Вона була стара і самотня і померла не теплого літнього ранку, а ввечері наприкінці осені. Щоправда, коли Марфу наступного дня перевезли до її хати, ранок усе ж таки видався сонячним і в ці холодні листопадові часи був відносно теплий. Отож, Марфина мрія майже збувалась і їй не було чого особливо скаржитись на долю.

Формальним та фінансовим організатором Марфиних похоронів був якийсь далекий родич, що приїхав з міста, він же був єдиним спадкоємцем. І хоча йому, як кажуть, сам Бог велів, фактично заправляла всім Марфина сусідка, ще досить молода, здорова жінка років п'ятдесяти. Вона й вибілила в хаті і замела підлогу, витерла вікна і тепер маленька, завжди темна й брудна Марфина кімнатка стала справжньою світлицею. Ще Зінька, так звали сусідку, випрала старий Марфин рушник, що огортав ікону і пилюжився від царя Хмеля, принесла з дому барвистий ситцевий відріз та завісила ним невелике дзеркало, вмуроване в стіну.

- Хоч люди зможуть зайти, - говорила Зінька, - та не осудять.

Втім, про яких людей вона говорила, хтозна. Ще за життя Марфи стінам її хати, окрім своєї господині, бачити більше нікого не доводилось.

Хата стояла на самому краю села, і за її вікнами вже починались поля та чорний ліс. Лише з одного боку Марфа мала сусідку, яка й крутилася тепер більше всіх. Спочатку Зінці допомагав її чоловік Василь, але згодом і він кудись зник.

Домовину з Марфою поставили на лаву головою до кутка з іконою. Чорна суворя труна була якась довга й широка, явно завелика для покійниці, і від Марфиних ніг до краю труни лишалось ще досить зайвого місця.

Марфа лежала одягнена в квітчасте Зінчине плаття зі спокійним виразом обличчя і ніби спала. Біля неї, склавши руки на колінах, сиділа Зінька і ще дві баби. Люду було небагато. І хоча в очах їх було сухо, все ж Марфі не було тепер самотньо, усе ж серед людей. До того ж, Марфа добре знала їх. Зліва на лаві, з примруженим оком, – то баба Сивачка. Око вона пошкодила ще в молодості в якійсь непевній історії з циганами. А біля неї, ближче до вікна, – то Крячунка, ця жодних похоронів не минає. Ну, а Зінька, ой, Зінька... Скільки вона поробила для неї. У плаття своє одягала, хату – так і не впізнати. Така світла й простора, мабуть, коли жила, такою ніколи не була. І сама прийшла, не поцуралась, хоч і злюща ж вона, скільки разів кричала зі свого городу, що Марфа ледача та прикидається немічною, а останній раз так розходилась, що помреш, кричала, так і не помию, не прийду, що так нечупарою і в могилу закопають, а тепер, бачиш, прийшла, і порядок у хаті навела. Хоч і сьогодні була, як завжди, чимсь невдоволена і все щось бурчала собі під ніс. Проте Марфа ніколи особливо не сердилась на лайливу Зіньку і не тримала зла на неї. Не сердилась і тепер.

- Бачиш, яку бабі хату зробили, - криво усміхаючись та киваючи на труну, говорила Зінька, - жила в гіршій. Тепер у новій буде, ач, яка простора, хай баба ще спасибі скаже...

- Аякже, аякже, що не кажи, все як помагається, ні Бог, ні люди не осудять, - згоджувалися з нею дві баби.

І дійсно, Марфі не було чого кривити душею, все сталося майже так, як вона мріяла, і мертве тіло її в просторій домовині лежало тепер спокійно, нерухомо, відпочиваючи від земних турбот. Воно ніби було цілком задоволене всім розвитком

своїх похоронів, анітрохи не беручи до уваги звичне Зіньчине бурчання, яка зараз лаяла лікарів за те, що ті не вирівняли Марфі ліву ногу, коли ще її тіло не залякло і тепер ногу хтозна як і вкладати. Самій же Марфі було сьогодні зовсім байдуже, як лежать її ноги, головне, що на її похорони прийшли люди. Останні роки життя до неї майже ніхто не заглядав, і їй не було до кого промовити слова. Марфа навіть точно не знала, хто її відправив до лікарні, швидше всього, Зінька. Вона остання бачила, як Марфа упала в себе на городі, уперше знепритомнівши. Спочатку Зінька довго лаялась, кричала, що прикидається, ледащо, але, побачивши, що Марфа лежить не на жарт, схаменулась та повернула стару до тям. А вдруге Марфа отямилась лише в лікарні. Тепер усе було позаду: всі прикрощі та незгоди, всі фізичні й душевні болі, був безмежний і безмірний спокій. Ніщо не тривожило Марфу. З вікна на неї падало сонячне проміння і здавалось, що обличчя покійниці від цього усміхалось. За вікном по дворі шастав далекий родич, розглядаючи хату, двір, город, щось прикидаючи, замислюючись, щось виміряв кроками, час від часу потягуючи цигарку. Але до цього Марфі не було ніякого діла.

Усе, що діялось навколо неї, не хвилювало й не чіпало її.

Звівшись із лави, Зінька хотіла запалити лампадку біля ікони, але, зазирнувши туди, виявила, що там немає ні краплі оливи, а все дно забите дохлими мухами та брудом. Вона знову вилаялась і, згадавши недобрим словом покійницю, вийшла з хати. Але й тепер Марфа не образилась на свою сусідку. За Зіньчиною зовнішньою грубістю ховалось щось добре, людське. Марфа відчувала це і завжди вибачала їй. Інколи, коли була ще жива, навіть любила Зіньку. Вона була єдина, хто говорив до Марфи, правда, хоч і не завжди добрі слова чула Марфа від Зіньки, але все ж таки. Та й звідки їм узятись, тим добрим словам, коли Василь, чоловік Зіньчин, п'яниця, а дітей - п'ятеро. От і тепер кудись подівся, а вона сама. Зінька принесла з дому оливи, налила в лампадку і запалила. Тьмяним нерухомим світлом світилась вона. Дві баби, що сиділи на лаві, склавши, як і Марфа, під грудьми руки, від хатньої тиші та теплих сонячних променів, що стелились тугим снопом від вікна до дверей, ніби змовившись, задрімали.

Годині о четвертій під хатою загуркотіла і стихла колгоспна вантажівка. У вікно було видно, як до далекого родича підійшов водій, усім своїм виглядом демонструючи, що дорожить кожною хвилиною.

З хати Марфу виносили четверо: Зінька, далекий родич, водій та його син-підліток. Зінька з родичем тримала домовину ззаду, а водій із сином – спереду. Підштовхуючи домовину коліними, вони з тяжким кректанням висадили її один кінець на кузов, далі, упершись руками, просунули її далі. Після того вдерлася на кузов Зінька. Вона сама підтягла покійницю ближче до середини кузова і поправила Марфі голову, що сповзла з подушки. Водій підняв борти. Дві баби, що стояли під ворітьми, нарешті заплакали, вантажівка рушила.

Від воріт на кладовище до визначеного місця поховання Марфу знову несли четверо. Рухались із зупинками, щоб передихнути. Хоча Марфа була мала й суха, її майже в півтора рази більша, ніж потрібно, домовина, важила чимало. Тим часом, небо над кладовищем насупилось, і сонце зникло за однією з сірих хмар. Десь із заходу подув прохолодний вітерець, і на кладовищі зашуміли кущі бузку.

- Ще трохи, - засапано говорив родич, - он за тим кущем.

Сяк-так, з тяжким частим сопінням, похоронна процесія дісталася до потрібного куща, за яким повинна була бути яма. Але ями не було. Лишень чорніла неглибока, приблизно на два-три заступи, прямокутна котловина, а біля неї, в купі рудої землі, стирчали дві лопати. Навкруг не було ні душі.

- Що це?! Що таке? Де ж ті паразити? - в розпачі скрикнув оторопілий родич, я ж їм гроші дав на завдаток.

Водій у хід подій вникати не став, узявши від родича, що йому належало, він разом із сином пішов до вантажівки. Родич та Зінька залишились стояти біля недоритої ями. Обоє були в розпачі і не зразу вчули, як засигналила машина. Зінька перша зрозуміла, у чому справа і кинулась на клич. Через кілька хвилин вона повернулась, несучи на собі віко від домовини, з-під якого чулося грубе бурчання.

- Я тільки на два дні відпросився з роботи, - невідомо до кого говорив родич, - завтра кінець місяця, звіт...

Зінька, продовжуючи бурчати, скинула віко на землю. Родич повернувся до Зіньки, і обличчя його було таке розпачливе, ніби в нього помер хтось із близьких. Зіньці стало недобре від його кислої міни. Вона не терпіла безпорадних мужчин, і це дратувало її.

- Я тут ночувати не збираюсь, - тяжко дихаючи, промовила Зінька, - все, що могла, допомогла, у мене вдома діти. Чекайте самі ваших дурисвітів. Баба вам

родичка, а не мені, - з цими словами Зінька демонстративно повернулась до родича спиною і пішла геть.

- У мене сьогодні поїзд о дев'ятій вечора, ось квиток, - наздоганяючи Зіньку, благав родич, знову нагадуючи про якийсь звіт.

Але Зінька не розуміла і не хотіла розуміти, про що говорить цей чужий чоловік, що зразу не сподобався їй, тим більше, що в неї своїх справ було під зав'язку.

Вже сонце давно вийшло на ту пряму похилу, по якій воно невтримно скочується за горизонт, а до покинутих лопат ніхто не повертався. Поволі на кладовище спустилися сутінки, і на серці в далекого Марфиного родича, що залишився тепер один на один із покійницею, з'явилась якась підступна тривога. Він озирнувся навколо, вітер шугав по кущах бузку, від чого з усіх боків долинав неприємний шелест, сухо скрипіли акації. Родич поглянув на покійницю. У сутінках обличчя її було сірим, як піщана земля, очі запали, брови якимось розправились, ніс сплюснувся, наче хто придавив його з боків, підборіддя зібгалось, мов у гумової іграшки, і майже повністю сховалось під верхню губу.

Родич відвів погляд. Потім знову подивився на Марфине обличчя, і йому на мить здалося, що старече гумове підборіддя ледь затремтіло. Він узяв себе в руки, але тільки на деякий час. Чим далі, на кладовищі ставало все темніше, і далекому Марфиному родичу стало моторошно. Він з майже заплющеними очима взявся за віко, підтягнув його ближче, і, набравши повні легені повітря, не дивлячись на покійницю, накрив домовину. Потім, ступивши кілька кроків від недокопаної могили, прожогом кинувся до виходу.

Скоро на кладовищі стало зовсім темно. Вітер розгулявся уволу, і довкола стали ще протяжніше скрипіти старі акації, наче то стогнали мерці, дочекавшись ночі, аби їх ніхто не вчув. Сухе листя зграйками злітало з дерев та кущів і безладно пурхало в різні боки. Проте в Марфиній домовині було затишно і тихо. Віко прилягло справно, не лишаючи щілин, у які міг задувати вітер, і Марфа тепер не чула і не бачила, що за дощаними стінами її нової обителі гуляла негода. Не бачила вона, що надворі тепер глуха ніч, і не журилась, що залишилась на кладовищі зовсім одна. Втім, Марфа звикла бути сама, і це не могло б її особливо засмутити чи налякати.

Зі старої акації злетів нічний птах і сів на її домовину, пройшовши вздовж по вікові, підштовхуваний вітром, він голосно крикнув і полетів у темінь. Одна з сухих гілок не витримала дужого пориву вітру, відламалась від дерева і впала прямо на Марфину домовину. Глухий стук у стінку не стривожив Марфу, вона лежала, як вклала її Зінька, і ліва нога була, як і раніше, зігнута і стирчала трохи вбік.

Надворі різко похолодніло. Ніби й не було теплого ранку, що видався цього дня. Десь опівночі разом із сухим листям у посивілій порожнечі закружляли перші в цьому році сніжинки. Спочатку їх було рідко, але що далі ставало все густіше й густіше. Невдовзі їх літало стільки, як і листя. Потім побільшало, і через якийсь час ніч на кладовищі стала зовсім світлою від густого першого снігу. Він сипав щедро, мов у справжню новорічну ніч. У білому вбранні кладовище якось переінакшилось, стало світлим і зовсім не лякало своїми білими горбиками. Вітер згодом ущух, і сніг тепер летів рівніше. Коли вже минуло далеко за північ, до Марфиної домовини хтось підійшов. То був собака. Певно, здичавілий, із тих, що без роду, без племені вештаються по світу. Собака обійшов домовину, витягуючи морду і принюхуючись. Щось зашаруділо в кущах, і він, рвучко прогнувшись у спині, напружив лапи і підібгав під себе хвіст. Озирнувшись, він прислухався. Було тихо. Розслабившись, собака звівся і вирівняв спину. Знову принюхавшись до домовини, він підняв лапу, і, випустивши кігті, ударив по вікові. Далі він став на задні лапи і обома передніми затарабанив по домовині. Чорна тканина, що обтягувала домовину, розірвалась, і від неї звис клаптик. Собака схопив його зубами і рвонув убік. Від домовини відірвалась чорна смужка, оголивши свіжотесані дошки. Собака понюхав деревину і знову став бити кігтями. Потім він опустився на всі чотири лапи і раптом, піднявши до неба морду, і, витягнувши шию, високо і протяжно завив. Серед нічної тиші в морозному повітрі його виття пролунало так голосно і так несподівано, розкочуючись поміж далеких зір, чужих планет, що навіть сам собака здригнувся від власного голосу.

Лиш Марфа, як і досі, залишилась незворушною. Обійшовши ще кілька разів навколо домовини, собака ліг біля неї на землю. Холод пробирав усе відчутніше. Підібгавши під себе лапи, собака скрутився в бублик, сховав морду під хвіст і заплющив очі.

Дві самотності зблизила ніч, дві різні долі тулились під покривалом холодного осіннього неба. Тьмяне місячне світло лилося на них і, здавалось, крім них, нема тепер нікого на всій землі.

До ранку все кладовище було вкрите білим пухким снігом. Так уже було колись давно, коли Марфа була живою. Прокидаючись в один із схожих на сьогоднішній ранок у своїй хаті, виглянувши у вікно, вона несподівано бачила незвичайний білий сніговий обрус, що вкрив землю, кущі, дерева, криву криницю, розвалений хлів, порожню упродовж багатьох років собачу будку. Тоді невідомо звідки приходила в Марфині думи тяжка й водночас солодка туга, і Марфа не могла збагнути, від чого й навіщо вона приходить до неї з першим снігом.

Тепер і Марфина домовина була занесена таким же пухким білим снігом. З одного боку навіяло цілий намет і з-під нього чорніла тільки невелика смужка, схожа на зігнутий спис.

Сніг окутав домовину і утеплів її, ніби обклавши ватою. Від цього в ній було так затишно, як, здавалося, ніколи не було Марфі в її старій хаті в холодні зимові ночі.

Схід сонця зажеврив якимись зламаними паралельними смугами. Сонячні промені, що бризнули з-за горизонту, наштовхувались на розкидані вздовж обрію пошматовані хмари, схожі на чиюсь велетенську білизну, і на небесному склепінні малювалась незрозуміла химерна картина з темно-рожевих, червоних, сірих та фіолетових барв. Згодом на кладовищі стало зовсім світло. З дерева зірвавсь, очевидно, останній сухий листок, і, закружлявши в повітрі, повільно опустивсь на землю.

І якби тепер хто бачив його, то неодмінно знайшов би щось дивне в тому, що крихітний листок якимось незрозумілим чином витримав шалену снігову бурю, втримавшись на гілці, і лише тепер, коли в природі все стихло, знерухомніло, він раптом злетів і, здається, лише з власного бажання закружляв у застиглому повітрі, несучи в своєму повільному русі якусь заспокоєність, підкреслюючи свою непричетність до загальної марноти.

Коли ж сонце піднялося вище і, пробравшись крізь хмари, виповзло на чисту блакить, сніг здригнувся і скоро почав повільно осідати перед його величністю небесним світилом. Навет над Марфиною домовиною схилив свою пишну шапку на один бік, ніби вклоняючись нездоланній силі, і з-під нього на чорне вікно стали збігати кволі струмочки, схожі на сльози. Собака вже давно був на ногах і бродив,

утягуючи носом повітря. Враз він насторожився, втупився поглядом у людську постать, що виросла у воротах, і, підібгавши хвоста, подався геть, петляючи між могилами. Кладовищем ішла Зінька. Діставшись до засніженої розверзнутої ями, вона на якусь мить залякла, потім уголос вилаялась і повернула назад.

Згодом до Марфиної домовини вже наближалися двоє. Тепер Зінька вела за собою свого чоловіка Василя. Через шию у нього був перекинтий клубок товстого мотуззя, у руках він тримав торбу, з якої стирчав молоток. Обоє мовчки взялися за лопати. Василь поглянув на розпочату яму, далі на дружину. Відчувши на собі його погляд, Зінька відвернулась і рішуче опустила заступ у мокру глинисту землю. Покрутившись трохи і, нарешті, з серцем сплюнувши, Василь і собі зіскочив у розкоп.

Минуло досить часу, перш ніж він, упершись обома руками в м'які Зіньчині стегна, випхав її з ями, далі, ухопившись за простягнуту руку, вибрався сам. Зінька подала йому торбу з пригоршнею цвяхів і молотком. Глухі уривчасті удари залунали над кладовищем, зігнавши з сусіднього куща зграйку горобців.

Далі Василь і Зінька підтягли домовину до ями і, підвівши під неї мотузки, не зупиняючись, не зовсім зграбно, без особливої обережності опустили Марфу в яму. В ту ж мить обом здалось, ніби протяжний глухий подих долинув знизу, і Зінька з Василем перезирнулись. Після довгого оторопіння, очевидно, відносячи зітхання одне одному, вони знову взялися за лопати. Ще через якийсь час Василь і Зінька вже підправляли краї могили.

А потім довго, зіпершись на держак, задумано дивились на насипаний горбик землі. Навколо, похитуючись, ледве чутно поскрипували акації. Розвіювалось в різні боки довге скуйовджене волосся на Василевій голові.

- Двері в хаті зовсім прогнили, - важко мовила Зінька, - щоб знав, а то знову завієшся, шукай вітра...

Василь утирав рукавом піт з чола і мовчав.

- Зараз же прийдемо додому, і почнеш лагодить... Зима на носі, а в нас двері не справні... Волочишся цілими днями, усе літо пробайдикував...

І Зінька, тепер уже круто, якось не по-жіночому вилаялась.